

De tuinplattegronden van Gijsbert van Laar

Carla S. Oldenburger-Ebbers *

De aanleiding voor het schrijven van dit artikel over de plattegronden van Gijsbert van Laar, is de aankoop in 1993 van 24 tekeningen (plattegronden en tuinsieraden uit de jaren rond 1845 en 1846) van de architect P. Broekhoven [1], bekend van een situatie-tekening van tuin en park van Het Loo uit 1812, na de verandering in landschapsstijl.

Voor een beter begrip van deze zojuist aangekochte tekeningen, was het nodig de plattegronden uit het *Magazijn van tuinsieraaden*, nog eens uitvoerig te bestuderen. Dit *Magazijn van tuinsieraaden* werd geschreven en samengesteld door Gijsbert van Laar en in 24 losse afleveringen gepubliceerd in Amsterdam bij J. Allart, van 1802 tot 1809.

De ondertitel luidt: *Verzameling van modellen van aanleg en sieraad, voor groote en kleine lusthoven, voornamelijk van dezulke die, met weinig kosten, te maaken zijn. Getrokken uit de voornaamste buitenlandsche werken, naar de gelegenheid en gronden van deezer Republiek gewijzigd, en met veele nieuwe plattegronden en sieraaden vermeerderd.*

Wie was eigenlijk deze Gijsbert van Laar en wat is er tot heden van hem bekend, behalve het feit dat hij bekend is als auteur van bovengenoemde publicatie, die vele herdrukken heeft gekend in de loop van de negentiende eeuw?

Gijsbert van Laar woonde in 1793 aan de Nieuwe Gracht Westzijde te Utrecht. Zijn beroep was tuinman en hij was gehuwd met Catherina Johanna Maas. [2] In 1799 hebben G. van Laar en A. van Wetering in Comp. blijkens advertenties in de Alkmaarse Courant en de Oprechter Haerlemmer Courant een boom- en bloemkwekerij buiten de Geesterpoort te Alkmaar. In deze advertenties staat verder te lezen dat Van Laar het aanleggen van buitenplaatsen en tuinen blijft continueren. We mogen hieruit concluderen dat het aanleggen van buitenplaatsen ook vóór 1799 al tot zijn werkzaamheden behoorde. Vanaf 1801 tot 1806 worden delen van genoemde kwekerij alweer verkocht. [3]

De enige buitenplaats waarvan we zeker zijn dat deze door Van Laar is aangelegd, is Rijnoord te Alphen aan den Rijn.

Het belangrijkste dat Van Laar ons heeft nagelaten is echter niet zozeer een bekende aanleg op een buitenplaats, maar het verzamelde werk *Magazijn van tuinsieraaden*, dat verscheidene malen in herdruk verscheen, namelijk in Amsterdam, [1819]; in Zaltbommel, [1831]; (n.b. beide voorzien van dezelfde voorrede uit 1802); in Gouda, 1867 en zonder jaartal en in Amsterdam, na 1867.

Door de voorbeelden uit het boek van Van Laar nauwkeuriger te bestuderen dan voorheen, is mijn waardering voor de plattegronden in zijn boek sterk toegenomen.

Oorsprong van de voorbeelden

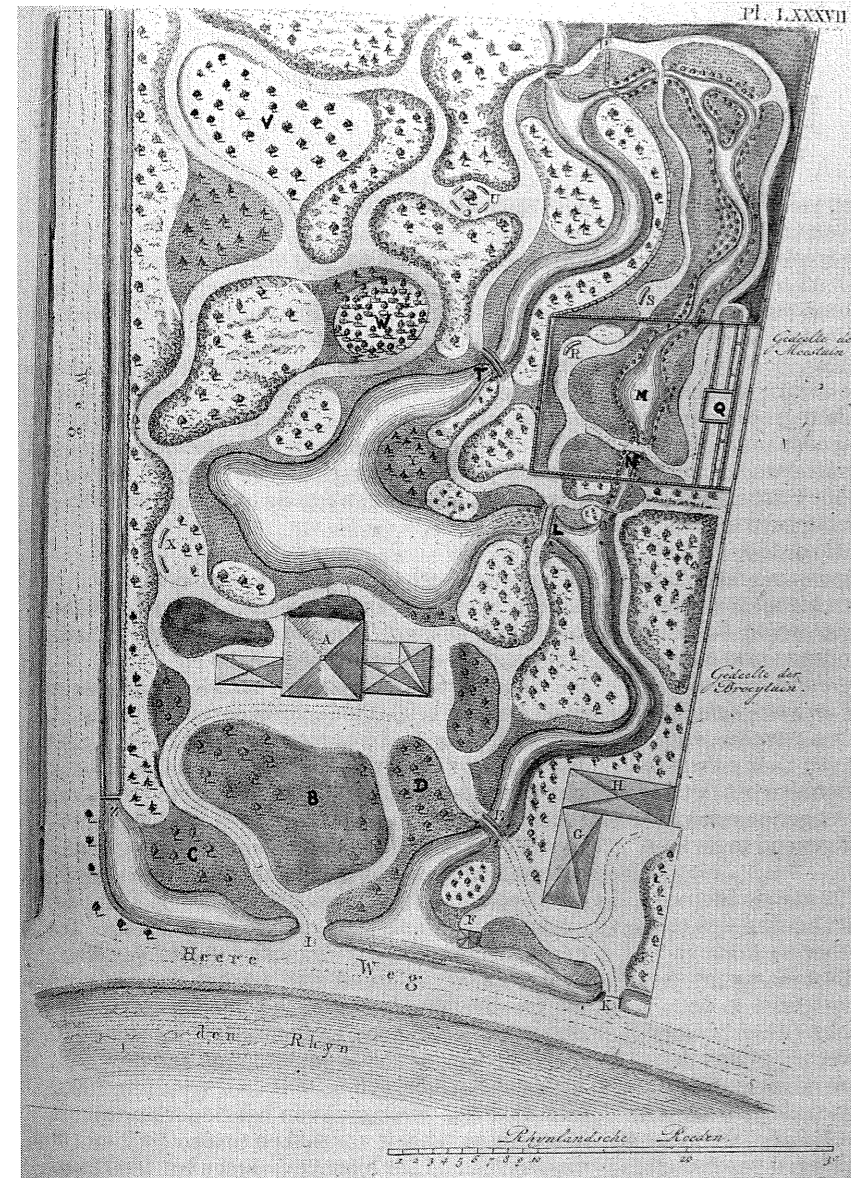
De platen die Van Laar ons verschaft zijn van drieërlei oorsprong: ten eerste heeft hij platen "getrokken uit de voornaamste buitenlandsche werken", ten tweede heeft hij enkele hem bekende Nederlandse tuinen en tuinsieraden in zijn boek opgenomen en ten derde zijn de plattegronden van aanleg, naar hij zelf zegt "alle van origineele vinding". Het is gebleken dat dit laatste niet wil zeggen dat alle plattegronden door Van Laar zelf ontworpen zijn. Hier komen we in de loop van dit artikel op terug.

De voornaamste buitenlandse werken waar Van Laar over spreekt zijn *Ideën-Magazin für Liebhaber von Gärten und englischen Anlagen und für Besitzer von Landgütern*, door J.G. Grohmann en F.G. Baumgärtner, uitgegeven in 49 losse afleveringen (Leipzig, 1796-1806), voortgezet als *Neues Ideën-Magazin für Liebhaber von Gärten etc.* (Leipzig, 1806-1811). Plattegronden komen in dit seriewerk niet voor. Zeker 50% van Van Laar's modellen van tuinsieraden zijn uit dit *Ideën-Magazin* overgenomen. Zeker is ook dat Grohmann en Baumgärtner op hun beurt weer modellen uit Engelse en Franse voorbeeldboeken hebben gekopieerd. Het zou een interessant zijn dit eens precies uit te zoeken. Tot heden dachten we dat de eerste uitgave van Van Laar's *Magazijn* dateerde uit 1802 en dat dus het kopiëren alleen heeft kunnen geschieden uit de afleveringen van Grohmann en Baumgärtner tussen 1796 en 1802, maar sinds de verschijning van de *Nederlandse Bibliografie 1801-1832* (Houten, 1993), weten we dat de uitgave van het Nederlandse *Magazijn* zich heeft voltrokken tussen 1802 en 1809, dus heeft Van Laar alle afleveringen tot 1809 kunnen bestuderen en kopiëren.

Zoals gezegd heeft hij vervolgens enkele hem bekende Nederlandse tuinsieraden en plattegronden van tuinen in prent uitgegeven, hetzij gekopieerd van een originele tekening (hij vraagt in zijn voorwoord "tekeningen of schetsen medetedeelen... Daar zal, zoo men het verkiest, melding gemaakt worden van de lusthoven waar zij gevonden worden..."), hetzij "op lokatie" getekend. Voorbeelden hiervan zijn: de hermitage, de jagerswoning en de Chinese tent van Velserbeek (resp. Plaat 181 en 182; Plaat 189 en 190; en Plaat 142). Tot heden heeft men aangenomen dat hij de buitenplaatsen van Klaas Bakker in Broek in Waterland [4] en Ter Hooge in Middelburg [5] ook zelf heeft ontworpen en uitgevoerd. Het vreemde is echter dat hij hierover in de tekst niets aangeeft (zie tekst bij Platen 127 en 128,

* Afdeling Speciale Collecties, Bibliotheek Landbouwuniversiteit Wageningen

Deel van Buitenplaats
Rijnoord.
Magazijn van tuinsie-
raaden / G. van Laar.
Plaat 87, met graspartijen
B, C en D; hertenkamp of
hermitage Q en M; water-
vallen L, N en T; boom-
gaard V en berg W met
kuijplanten versierd.

Rechterpagina:
Nieuwe aanleg van Klaas
Bakker in Broek in
Waterland.
Computermanipulatie van
Plaat 127 en 128 uit
Magazijn van Tuinsiera-
den / G. van Laar, met
eiland, rots en waterval
M, boomgaard Q en gras-
partij met hoge bomen E.

resp. Platen 183 en 184), behalve dat hij spreekt over een "nieuwe aanleg", in het geval van de tuin van Klaas Bakker. Waarschijnlijk lijkt het daarom dat hij de plattegronden van deze twee buitenplaatsen of heeft gekopieerd of zelf in kaart heeft gebracht.

In zijn tekst van Plaat 87 en 88 over een "door mij aangelegd buitengoed" en op de bijbehorende prent staat te lezen dat dit aan de Heereweg en aan

de rivier de Rijn ligt. Nadere bestudering in Van der Aa's *Aardrijkskundig Woordenboek* onder *Rijn* levert de volgende oplossing: *Rijnoord*... in de Kleine Polder bij Alphen met "...uitgestrekte moestuinen [en] fraaije wandeldrengen, een uitmuntende wijnberg met grotwerk, bosch, hertenkamp en twee watervallen ...visrijke vijvers, waarin vier eilandjes..." Dit alles stemt overeen met de twee plattegronden van Rijnoord die Van Laar ons voorschotelt. Dus hebben we hier te doen met de buitenplaats Rijnoord bij Alphen aan den Rijn, die door Van Laar zelf werd aangelegd.

Over de plattegrond van een waterpartij op Plaat 120 (langs buitengracht) zegt Van Laar dat deze is gekozen (door de opdrachtgever) in plaats van de plattegrond op Plaat 112 en dat deze dadelijk wordt uitgevoerd. We mogen aannemen dat ook dit werk

door hemzelf is aangelegd. Naast deze twee door hem uitgevoerde buitenplaatsen heeft Van Laar nog enkele plattegronden van hem bekende lokaties in Nederland in zijn boek opgenomen, namelijk een prent van een tot heden onbekende lokatie aan de Rijn (Plaat 63, nieuwe aanleg) en de al eerder hier vermelde plattegronden van een buitenplaats langs de vaart naar Monnikendam ("nieuwe aanleg", later herkend als de tuin van Klaas Bakker in Broek in Waterland) en een prent in de één na laatste aflevering 23, die naar wij nu weten van 1808 of 1809 moet zijn, van een plattegrond van een buitenplaats zonder enige verdere plaatsaanduiding in de tekst, die door de tuinarchitect Leonard Springer werd herkend als de plattegrond van de aanleg rond Kasteel Ter Hooge bij Middelburg. Dat hij deze laatste drie plaatsen zelf heeft ontworpen of aangelegd lijkt nu onwaarschijnlijk, daar hij het feit van zelf uitvoeren in het geval van Rijnoord en "aanleg langs buitengracht" heel duidelijk in de tekst vermeldt en er in deze laatste drie gevallen niets over zegt. Volgens Van Laar's voorrede zijn weliswaar de plattegronden van aanleg "alle van origineele vinding", maar dat wil natuurlijk nog niet zeggen dat hij alle zelf ontworpen heeft.

Wat betreft de plattegronden "van originele vinding", dient opgemerkt dat Van Laar in de meeste teksten bij de plattegronden verschillende mogelijkheden aangeeft of alternatieve voorstellen doet, zodat we mogen aannemen dat van de 41 modellen van aanleg de meeste door Van Laar zelf zijn samengesteld.

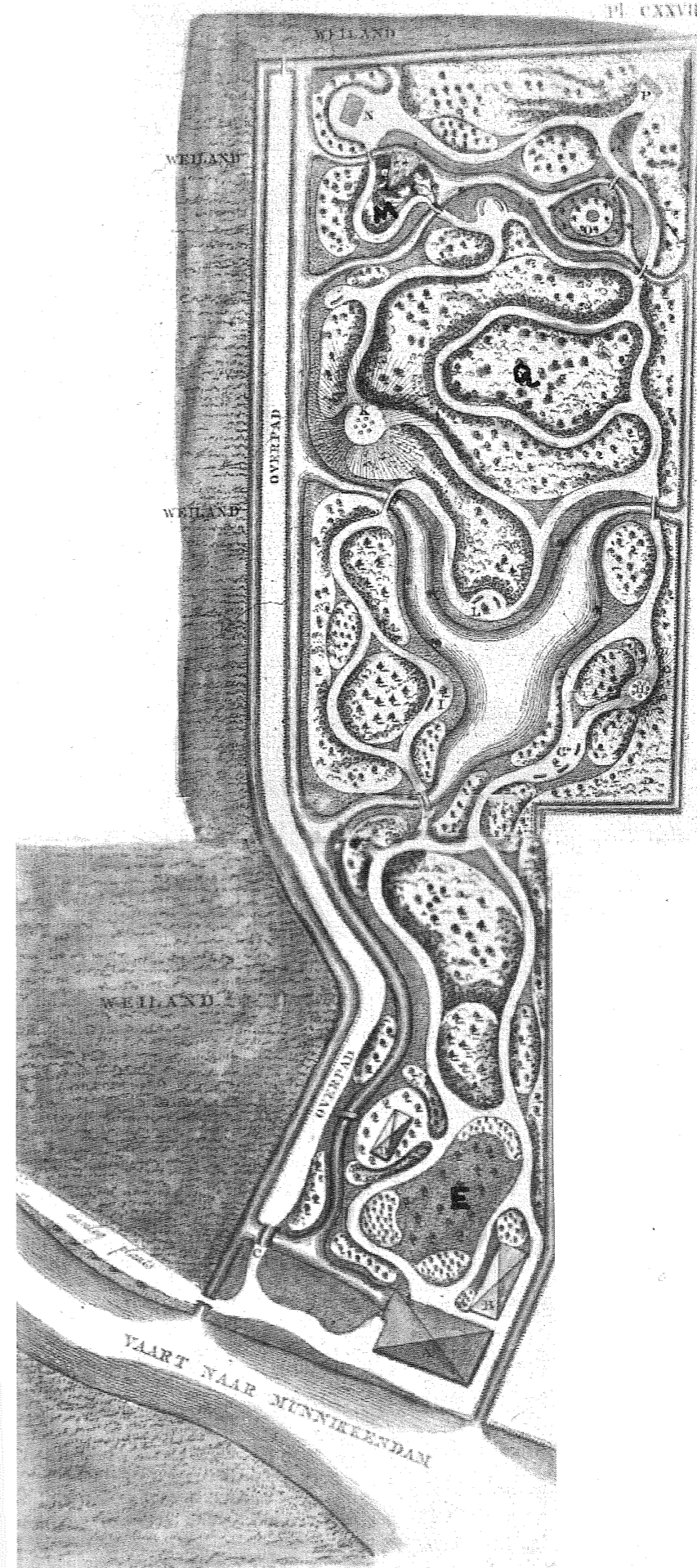
Plattegronden nader geanalyseerd

Welke waren nu de programmapunten die Van Laar in zijn ontwerpen toepaste en kunnen we constateren welke richting in de landschapsstijl hij preferert?

Werkte hij volgens de anglo-chinese traditie of pasten zijn ideeën meer in de vroeg-romantische (=Arcadische) of in de landelijke (=ferme ornée) sfeer?

De enige auteurs die tot heden iets over de stijl van de plattegronden van Van Laar hebben opgemerkt, zijn L.A. Springer [5] en U.M. Mehrrens [3]. Springer schrijft in zijn *Bibliografisch overzicht...tuinkunst* (1936): *De plattegronden zijn over het algemeen weinig smaakvol en doen zien, welk een verkeerd begrip men had omtrent grootheid van lijn...Grootheid van opvatting is er in de plannen niet te zien*. Mehrrens merkt op dat Van Laar's plattegronden gekenmerkt worden door kleinschaligheid, géén zichten naar buiten, grote variatie in scènes en accidentatie. Hij verwijt Van Laar onevenwichtigheid en het toepassen van teveel tuinornamenten. Beide auteurs hebben gelijk, alleen vergeten zij dat alle ontwerpen van buitenplaatsen vóór 1800 kleinschaligheid en grilligheid tonen en dat dat nu juist een manier was van de achttien-de eeuwse ontwerper om de grilligheid van de door hem zo hooggevaardeerde natuur uit te drukken. In Nederland begon men pas in de latere landschapsstijl (L.P. Roodbaard en J.D. Zocher jr., na 1810), monumentaal en evenwichtig te werken, zoals wij dat graag zien.

Wanneer we de plattegronden (met teksten) van Van Laar gaan analyseren, en dan die waarvan de lokatie niet bekend is, dan zien we een aantal elementen, die steeds weer door hem worden toegepast. De belangrijkste worden hier genoemd en dan vervolgens vergeleken met de kenmerken van de

anglo-chinese en vroeg-romantische en landelijke (ferme ornée) stijl. De plattegronden, bedoeld voor (vergeleken met het buitenland) kleine buitenplaatsen, vertonen:

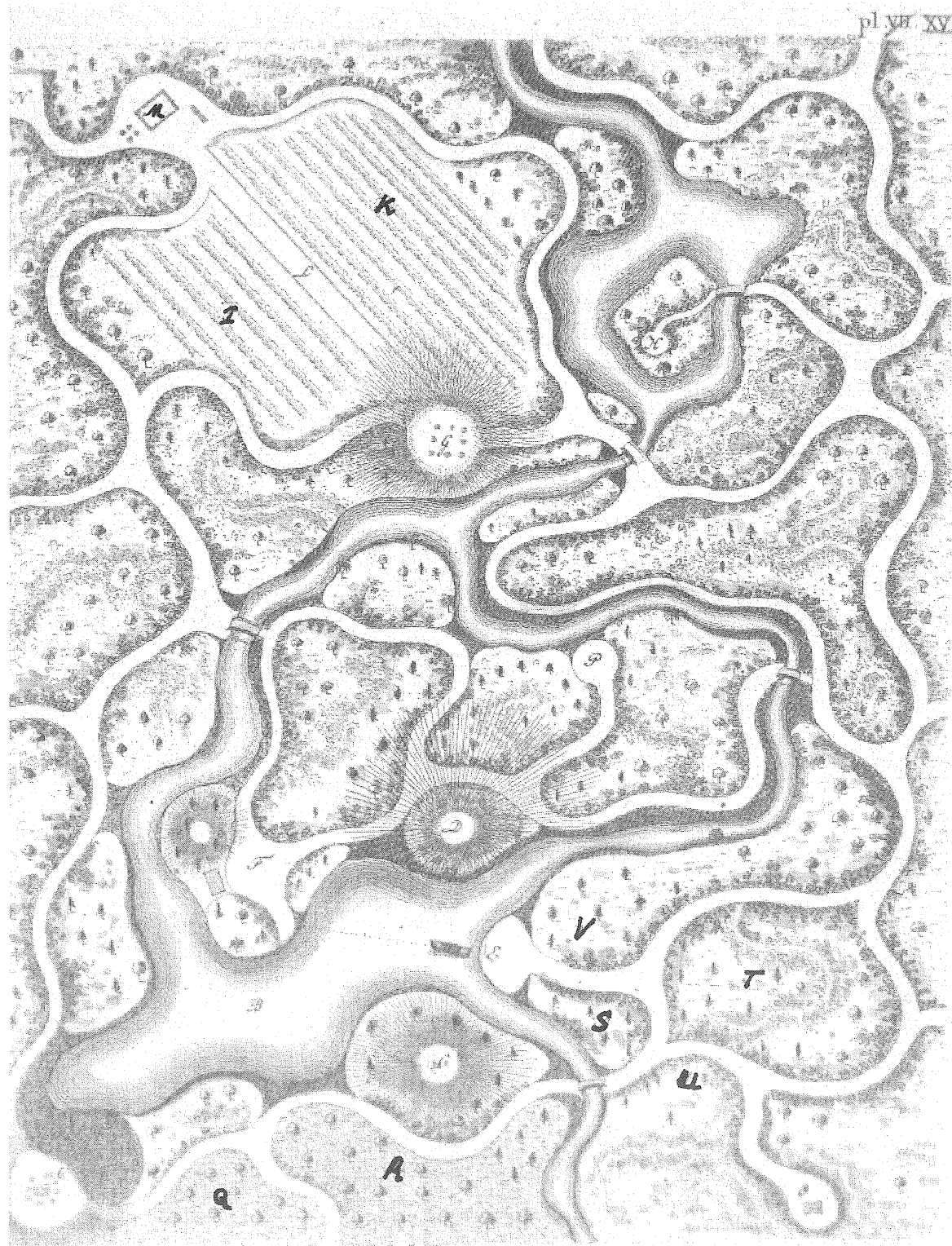
waterpartijen met glooiende aflopende oevers; wandelingen rond het water met ongelijke hellingen en hoogten, met aanplant van Pinus, treurwilg, populier en bontbladige bomen; treurbomen verspreid langs de oevers; perken met bloemen en bloemdragende heesters aan het water; eilanden beplant met populieren en sparren of bloemdragende heesters; partijen met bloemdragende heesters tegen de heuvels; grasheuvels met groenblijvend hout, zoals Pinus, Juniperus, Ilex en Thuja, alle afstekend tegen het lichtere gras; sparrebosjes in lager gelegen delen, grenzend aan water; partijen bloemen en rozen tussen heuvels en water en langs paden; eveneens langs paden perken bloemdragende heesters en partijtjes bloemdragende heesters en bloemen bij de ingang van de plaats.

Op sommige door Van Laar voorgestelde buitenplaatsen wordt het nuttige (de opbrengst) met het aangename gecombineerd en de plaats is daartoe dan ook uitgerust met: golvende percelen bouwland (soms achter het huis), beplant met verschillende soorten graan in stroken; golvende grasvelden met hoogstamvruchtbomen; golvende moestuinen (open naar het zuiden) in stroken beplant; een wijnberg (met helling op het zuiden) en een heuvel met vijgenbomen beplant; daarmee gecombineerd een centraal perk met bollen en later in het seizoen met zaadplanten en potgewassen beplant. Een uitstalling van oranjebomen in tobben en exotische gewassen in potten vindt men bij Van Laar tegen een heuvel of in een apart perk, waarop hij dan een uitzicht creëert; in de buurt van een huis partijtjes bloemen en rozen en achter het huis groen grasveld met dennen of waterpartij met grasborders met dennen en partijtjes populieren. Tenslotte verschafft Van Laar ons een bergachtig "Arcadisch landschap" (Plaat 46), met een donker bos, een vallei, een kronkelende beek, onregelmatige hellingen en dit alles versierd met een graftombe, een sfinx, een altaar en een tempel.

Van Laar's plattegronden geplaatst in de heersende landschapsstijl

Het allereerste dat uit bovenstaande opsomming naar voren komt is het feit dat Van Laar naar een grote afwisseling in zijn parken streeft. Zoals hij zelf zegt in zijn voorrede, onderging de tuinkunst halverwege de achttiende eeuw een grote hervorming en verbetering. De Engelse (=anglo-chinese) wijze van aanleggen vindt hij juist geschikt om "...in eenen kleinen omtrek de grootst mogelijke verscheidenheid daar te stellen. Deze wijze van aanleggen, waarvan het geheel geheim bestaat in het fraaiste van de wilde natuur over te nemen en het met bevalligheid te schikken...". De Engelsen waren in hun ideeën vooral beïnvloed door de Chinezen; hun opvattingen zijn door William Chambers verwoord in zijn boek *Designs of chinese buildings...* (1757, ned. vert. 1763), in het hoofdstuk "On the art of laying out gardens among the chinese". Als belangrijke elementen voor het aanleggen van tuinen en parken worden door Chambers genoemd: het scheppen van tafereel met veel afwisseling in beleving, waarin water en bergen een belangrijke rol spelen. Het Chinese karakter voor landschap betekent expliciet water en bergen. Verder zijn ook belangrijk smalle paadjes die langs een veelvoud van

Onbekende buitenplaats in landelijke stijl. Magazijn van tuinsieraden / G.van Laar. Plaat 15, met boerenwoning M en bouwland I en K, in stroken met verschillende granen beplant; met grasvelden Q en R met hoge stambomen en sparrebosjes S, T, U en V.

taferelen leiden (geen brede wandeldreven); romantische kleinschalige bostaferelen, zo mogelijk met beek en rots en tuingebouwen (daarbij opgemerkt dat een bijzondere aanplant van bomen, struiken en planten de taferelen verrijkt); huisverwekkende taferelen met rotsen, watervallen en hutten; vijverpartijen met vlakke oevers, soms bedekt met bloemen en struiken en bomen met overhangende twijgen, zoals een treurwilg. Tenslotte wordt gesproken over een beplanting met een grote variatie in vorm en kleur. De toepassing van "clumps of

trees" vindt men minder bij de Chinezen. Ook over Chinese architectuur in de vorm van tuingebouwtjes wordt niet expliciet gesproken, maar als zij gebouwtjes opnamen in hun tuinen, zullen die natuurlijk in Chinese stijl gebouwd zijn. Al te gemakkelijk wordt door ons heden ten dage over Chinese stijl gesproken, wanneer een Chinees gebouwtje in een park is toegepast, maar voor een anglo-chinese stijl is duidelijk heel wat meer nodig dan alleen een Chinees gebouw. Een vergelijking tussen de elementen, die door Van

Laar en in de ogen van Chambers door de Chinezen worden toegepast, verschaft ons vele overeenkomsten. We kunnen beter zoeken naar de verschillen. De Chinezen spreken niet over een aanleg met golvende korenvelden en dito moestuinen en boomgaarden. De combinatie met agrarisch gebruikt land en landelijke architectuur als boerenwoningen, rustieke bouwsels, Zwitserse chalets en vee in een die-reuweide (ook menagerie genoemd) kennen zij niet. Ook spreken zij niet over een uitstalling van bloemen en heesters in tobben en potten en evenmin over tuingebouwtjes als ruïnes en tempels of Turkse baden en moskeeën. Het landelijk agrarisch karakter is door Thomas Whately ingevoerd in zijn *Observations on modern gardening* (1770). Dit boek bespreekt eigenlijk de vormprincipes toegepast door Lancelot Brown, die weer gebaseerd zijn op de Chinese landschapsarchitectuur. Whately adviseert voor tuingebouwtjes vooral boerenhutten, ruïnes en gedenktekens, maar liever geen Griekse tempels, Turkse moskeeën en Egyptische obelissen of pyramiden, tenzij het sierelement heel belangrijk is. In dit geval, kan men klassieke of exotische gebouwtjes plaatsen, maar niet te veel! Het gebruik hiervan past meer in de vroeg-romantische sfeer, waarin het Arcadische landschap wordt verheerlijkt. Een geschilderd geïdealiseerd Arcadisch landschap wordt gekenmerkt door een open heuvelachtig terrein met schaduwrijke bomen, waarin zich een vredig landleven afspeelt, met verwijzingen naar de klassieken door middel van tempels en ruïnes.

Ook aan Thomas Whately is Van Laar dus het een en ander verschuldigd, al hoewel hij zich dat misschien niet bewust was. Zoals uit het bovenstaande blijkt, werd het gebruik van klassieke, rustieke en exotische architectuur in de landschapsstijl aan het eind van de achttiende eeuw geheel door elkaar toegepast. In Nederland vinden we boerderijen, boerenhutten, stallen en chalets in Zwitserse stijl, als representatief voor het agrarisch karakter (ferme ornée) meer vanaf de jaren twintig in de negentiende eeuw (J.D.Zocher jr.).

Uit al het bovenstaande mogen we concluderen dat de plattegronden van Van Laar een vermenging te zien geven van de ideeën van Chambers (de anglo-chinese stijl), Lancelot Brown (het vroeg-romantische karakter) en Thomas Whately (het agrarische accent).

De uitstalling van bloemen en heesters in potten en tobben en de perken met bloemen, is een hele vroege decoratieve Nederlandse variant van de vroeg-romantische landschapsstijl, die ook al bekend is van de tuinarchitect J.P.Posth. De ideeën van Chambers, Brown en Whately zijn ook alle verwerkt door C.C.L.Hirschfeld in zijn *Theorie der Gartenkunst* (Leipzig, 1779-1785), welk boek Van Laar waarschijnlijk gebruikt heeft naast het hier eerder genoemde *Ideën-Magazin*, eveneens gedrukt in Leipzig (1796-1811).

Dat Van Laar's plattegronden weinig smaakvol zijn en een verkeerd begrip van grootheid van lijn uitstralen, is Springer's visie in 1936. Het lijkt mij beter te constateren dat zij representatief zijn voor de landschapsstijl aan het eind van de achttiende eeuw en het eerste decennium van de negentiende eeuw. [6]

Dat het boek van Van Laar zo populair was in de negentiende eeuw, kunnen we constateren uit het feit dat zijn tuinsieraden veelvuldig werden gekopieerd. Zo werden bouwsels overgenomen o.a. door H.van Lunteren ca.1833 op Sandwijck [7] (neo-gotische

kapel), door L.P.Roodbaard ca.1838 op Fogelsanghstate [8] (tuinmanswoning) en door J.Van der Wielen ca.1840 op Oranjestein [9] (hek en paviljoen).

P.Broekhoven kopieerde zoals wij nu weten door onze (boven beschreven) nieuwe aanschaf, ook omstreeks 1840 twee en twintig tuinsieraden en twee plattegronden uit het *Magazijn*, waarschijnlijk om in zijn eigen praktijk te gebruiken. Deze plattegronden werden wel in een andere stand (zie de stand van de bomen op bijgevoegde illustraties) en in een andere kleuring uitgevoerd.

De overige ontwerpvoorbeelden in de collectie Broekhoven stellen eenvoudige vlakke Nederlandse buitenplaatsen voor, zonder tuingebouwtjes en andere romantische elementen.

Bij hem kan men misschien wel spreken van een verkeerd begrip van grootheid van lijn, maar nu zitten we ook bijna een halve eeuw verder en heeft J.D.Zocher jr. al laten zien wat grootheid en evenwichtigheid in een ontwerp betekenen kan.

Noten

[1] Zie: Collectie P.Broekhoven 1845 / 1846. Tuinsieraden en tuinplattegronden / Carla S.Oldenburger Ebberts, in *Nieuwsbrief 5* (voorjaar 1994) van de Donderberggroep.

[2] Zie: G.A.Utrecht, *Manuaal van de 100-ste penning*.

[3] Zie: Lucas Pieters Roodbaard en Gijsbert van Laar; architecten van landschappen in miniatuur / Ulbe Mehrrens, in *Antiek 21* (1987) no.8.p.435-440.

[4] Zie: Nieuwe gegevens over oude tuinen in Broek in Waterland / J.W.Niemeijer in *Noord-Holland 10* (1965), p.94-99.

[5] Zie: Bibliografisch overzicht van geschriften...tuinkunst / L.A.Springer. Wageningen, 1936.

[6] Zie ook ter vergelijking: De tuinarchitectuur van Johann Georg Michael (1738-1800) / C.S.Oldenburger-Ebberts in *Bulletin KBOB 1991, no.3* en De tuinarchitectuur van de Zochers / Carla S. Oldenburger-Ebberts. Deel 1 (*Groen 1990, no.7*) en Deel 3 (*Groen 1991, no.10*).

[7] Zie: Sandwijck / H.M.J.Tromp, in *Bijdragen tot het bronnenonderzoek ...no.4*. Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 1980.

[8] Zie: Eene schilderachtige hermitage...een inventarisatie van sierhermitages en kluisenaarspoppen in Nederland / W.Meulenkamp, in *Antiek 21* (1986) 5, p. 297-301

[9] Zie: Oranjestein te Oranjewoud / U.M.Mehrrens, in *Bijdragen tot het bronnenonderzoek... no.17, Rijksdienst voor de Monumentenzorg*, 1986.